
ὄχλος a ne λαοῦ?

MATKO MEŠTROVIĆ

1. Povijesni i/ili politički identitet mnoštva

Mnoštvo je teološko-biblijski termin koji ima neprijepornu teo-političku funkciju u tekstu Markova evanđelja.¹ Pišući svoj tekst za podanike moćnog Rimskog Carstva, on vrlo plastično opisuje stvarnost onih ljudi koje naziva *ochlos* (mnoštvo), a ne *laos* (narod). Marko je prvi biblijski pisac Novog zavjeta koji koristi tu riječ, napominje Boris Gunjević (2009).

Prema njegovom tumačenju, *mnoštvo* stoji nasuprot jeruzalemskoj političkoj i vjerskoj eliti. To su oni bolesni, prezreni i odbačeni koje je zadivilo Isusovo učenje, premda ne pripadaju skupini njegovih učenika. U Markovu evanđelju Isus ih nije organizirao u političku snagu. Naviještao im je Kraljevstvo Božje i pozivao ih na subverzivni put radikalnog učenja koje svojim praksama dovodi u pitanje prakse Rimskog Imperija.

Kao politički termin, poznato je, *mnoštvo* je prvi koristio Machiavelli, a potom i Spinoza. Tek je u najnovije vrijeme taj termin zadobio prominentno značenje zahvaljujući njegovoj konceptualizaciji kao modela otpora globalnom kapitalističkom sustavu, u djelima Michaela Hardta i Antonija Negrija. Odjek njihove produbljene i kontinuirane teorijske elaboracije i široke povijesne kontekstualizacije sve je zamjetniji, premda je, čini se, daleko vrijeme neposredne aktualizacije revolucionar-

¹ Usp. primjerice: Matej 26, 47: Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος ἰδοὺ Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα ἦλθεν καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαίρων καὶ ξύλων ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ. U prijevodima nalazimo grčkoga ὄχλος ili *svjetina*: "Dok je on [Isus] još govorio, dođe Juda, jedan od Dvanaestorice, s brojnom **svjetinom**, naoružanom mačevima i toljagama, koje su poslali glavari svećenički i starješine **narodne**" (v. *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001, Evanđelje po Mateju, pogl. VII: Muka i uskrsnuće Isusovo, str. 961). Ili pak *ljudi mnogi*: "I dok on tako govorao, gle, Juda, jedan od dvanaestorice, dodje, i s njim ljudi **mnogi** s noževima i s koljem od glavara svećeničkih i starješina **narodnijeh**" (v. *Sveto Pismo*, izdanje britanskoga i inostranoga biblijskog društva, Beograd, 1966, Novi zavjet, Evangjele po Matiju, str. 27).

nih programskih ideja što ih sadrže ili nagovještavaju *Empire*, *Multitude* i njihovo najnovije zajedničko djelo *Commonwealth*.

Kreativna recepcija tih djela u nas je gotovo posve izostala, iako su prva dva naslova dostupna i na hrvatskom jeziku. Zanimljiv je, ali i začuđujući izuzetak spomenuti autor, mladi teolog Gunjević, koji je završne stranice *Imperija* našao inspirativnima za jednu veoma signifikantnu usporedbu i refleksiju. Zadržao se na Hardt-ovu i Negrijevu spominjanju Augustinove *Božje države*. Pokušao je, kako kaže, Augustinovo intertekstualno čitanje rimske povijesti primijeniti na njihov projekt *Imperij* (63-64). I došao je do ključnog pitanja njihove knjige: Kako razvlašteno mnoštvo u kontekstu Imperija postaje politički subjekt? Tako je, zajedno s njima i Gunjević uočio da osoba koja utjelovljuje radost neokomunističke borbe protiv Imperija nije nitko drugi nego Franjo Asiški (69-70).

Mnoštvo koje sebe konstituira kao politički subjekt pozvano je na dezerterstvo, egzodus i nomadstvo, što je mišljenje podudarno s Augustinovim pozivom na stanovitu discipliniranu askezu. Obezglavljenost suvremene ljevice, smatra Gunjević, leži u tome što svoj praksi ne pretpostavlja nikakvo asketsko vježbanje. Trijumf kapitalizma utemeljen je u učinkovitom discipliniranju i zarobljavanju želje. Potrebna nam je stoga protu-disciplina koja će se oduprijeti tehnologijama želje. A Gunjeviću se čini da su Augustinove *Ispovijesti* i danas plauzibilni, praktični asketski priručnik za sve nomade Imperija. Štoviše, drži, vladajuća ideologija suvremene hedonističke permisivnosti idealno je vrijeme da se ponovo prisvoji disciplina i duh požrtvornosti koji će se očitovati u borbi protiv Imperija (72-73).

Mnoštvo je novi anđeo ili, bolje rečeno, povratak “anđela povijesti” u krajnje modificiranom, pozitiviziranom obliku, komentira Katja Diefenbach (2002). Teorijska perspektiva u kojoj ga vide Hardt i Negri ne smjera više razdvajanju mesijanskog od političkog.

2. Narod protiv mnoštva

Držim da je pojam “mnoštva”, suprotstavljen uvreženijem pojmu “naroda”, odlučujući instrument svake refleksije o suvremenoj javnoj sferi, ustvrdio je Paolo Virno (2004). Alternativa između “naroda” i “mnoštva” bila je u središtu praktičnih i teorijsko-filozofskih kontroverzija sedamnaestog stoljeća. Ta dva suprotstavljena pojma odigrala su odlučujuću ulogu u definiciji političko-društvenih kategorija modernosti.

Opisujući forme društvenog života i dominantni oblik javnosti tek uspostavljenih velikih država, više nije moglo biti govora o mnoštvu, već o narodu. Može li se danas, kada je politička teorija modernosti u korjenitoj krizi, taj u ono vrijeme poraženi pojam regenerirati? – pita se Virno.

Za Spinozu je *multitudo* nositelj građanskih sloboda, forma društvene i političke egzistencije mnogih kao mnogih; prema tome trajna, a ne tek epizodna forma. A Hobbes se pak gnušao mnoštva. No upravo je on, koji je pojam mnoštva htio izgnati s teoretskog i praktičnog horizonta, najbolje pohvatao njegove nijanse i implikacije. Svakako, da bi se taj modus egzistiranja istražio, smatra Virno, valjalo bi pribjeći prilično šarolikom konceptualnom instrumentariju, od antropologije i filozofije jezika do kritike političke ekonomije i etičkog promišljanja (8-9).

Mnoštvo, prema Hobbesu, bježi od političkog jedinstva, ne sklapa trajne paktove, opire se poslušnosti, nikad ne postiže status pravne osobe jer nikad ne prenosi vlastita prirodna prava na suverena. Mnoštvo je stoga antidržavno, a time i antinardno. Mnoštvo je, dakle, negativan pojam: ono što se nije prilagodilo kako bi postalo narod. Stoga je pluralnost kod Hobbesa protjerana.

Međutim, nemir koji izazivaju “mnogi” u liberalnoj je misli pripitomljen pribjegavanjem paru javno-privatno. Mnoštvo, kao antipod naroda, uzima sada pomalo sablasni lik *privatnog*. Mnogi su nijemi i udaljeni od sfere javnih poslova. I u demokratsko-socijalističkoj tradiciji narod je kolektiv, dok je mnoštvo obilježeno nemoći koja mu se pripisuje. A individua je neutjecajan ostatak podjela i multiplikacija koje se vrše daleko od nje same.

U današnjim formama života, kao i u oblicima suvremene proizvodnje shvaćene kao široko iskustvo svijeta – etosa, kulture, jezične interakcije – postoji izravna percepcija činjenice da par javno-privatno i par kolektivno-individualno postaju nedostatni, uviđa Virno (11-12). I upravo se zbog disolucije ta dva para, koja su se tako dugo smatrala samorazumljivima, teško može govoriti o *narodu* koji konvergira k državnom jedinstvu. A mnoštvo se ne suprotstavlja Jednom, već ga nanovo određuje. Mnogi trebaju biti promišljeni kao individuacija univerzalnog, općeg, zajedničkog. Jedno nije zaključen pojam, već osnova koja autorizira diferencijaciju, to jest dopušta političko socijalno egzistiranje *mnogih* kao *mnogih*. Suvremena misao o kategoriji mnoštva, ističe Virno, ne podnosi zanesena pojednostavljivanja i arbitrarne redukcije, već se mora suočiti s teškim problemom odnosa Jednog/Mnogih (13-14).

Suvremena radnička klasa, živi najamni rad, i njezina kognitivno-jezična suradnja prije su karakterizacije mnoštva nego naroda. Pojam “mnoštva” ne uništava koncept radničke klase jer definicijom nije bio vezan za pojam “naroda”. Zacijelo, kad radnička klasa više ne postoji kao narod, već kao mnoštvo, puno se toga mijenja: mentalitet, forme organizacije. Ali ne može se reći da sada imamo mnoštvo, a ne više radničku klasu (39).

Koje jedno za mnoge? – ostaje otvoreno pitanje. Virno nastoji utvrditi da je temelj suvremenog mnoštva kriza podjele ljudskog iskustva na Rad, Djelovanje (političko) i Intelkt. On jasno zapaža da su olabavile granice između čiste intelektualne aktivnosti, političkog djelovanja i rada, i posebno naglašava da je postfordistički

rad apsorbirao u sebe mnoge od takozvanih tipičnih obilježja političkog djelovanja. Štoviše, da upravo ta fuzija Politike i Rada tvori krajnje fizionomijsko obilježje suvremenog mnoštva (41-43). Ključan je složeni koncept *društvene suradnje*, koji Virno reaktualizira razlikujući od “objektivnog” njegovo “subjektivno” značenje kada se neki sastavni dio individualnog rada sastoji u izoštravanju i pojačavanju intenziteta same suradnje. Naime, nije isto ako su radnici koordinirani od strane inženjera ili se od njih samih traži da izmisle i proizvedu nove procedure suradnje. U postfordizmu prevladava ovo drugo značenje. Zajedničko djelovanje i jezična interakcija, umjesto da ostanu u pozadini, dolaze u prvi plan (62-63).

Iako uključivanje u rad nečega što je *zajedničko*, to jest intelekta i jezika, čini fiktivnom impersonalnu tehničku podjelu rada, s druge strane ono tu zajedničkost ne prevodi u javnu sferu (odnosno u političku zajednicu), već inducira kobnu personalizaciju odnosa dominacije. Stoga Virno anticipira ključno pitanje: je li moguće razdvojiti nešto što je danas sjedinjeno, tj. intelekt i najamni rad, te sjediniti ono što je razdvojeno, odnosno intelekt i političko djelovanje (73).

“S jedne se strane *general intellect* potvrđuje kao autonomna javna sfera samo ako se odlučno prekine poveznica koja ga veže uz proizvodnju roba i najamni rad. S druge strane, subverzija kapitalističkih proizvodnih odnosa može se manifestirati samo kao institucija jedne *nedržavne javne sfere*, političke zajednice koja za vlastiti temelj posjeduje *general intellect*” (74).

3. Singularnost u jednini i množini

Političko djelovanje koje cilja na transformaciju i oslobođenje danas je moguće poduzeti samo na temelju mnoštva. Mnoštvo se sastoji od skupa singularnosti – a pod singularnošću tu mislimo društveni subjekt čija se razlika ne može svesti na istost, razlika koja ostaje razlika. Pluralne singularnosti mnoštva u kontrastu su spram bezrazličnog jedinstva naroda, Hardt i Negri sumiraju tu bitnu razliku (2009: 104)

Gomila ili rulja ili svjetina mogu imati društvene učinke, ali nisu singularnosti, ne mogu djelovati same po sebi, a prijemčive su za vanjsku manipulaciju. Mnoštvo označava aktivni društveni subjekt, koji djeluje na temelju onoga što singularnosti dijele kao zajedničko. Mnoštvo je iznutra različito, njegova konstitucija i djelovanje ne temelje se na identitetu ili jedinstvu, već na onom što mnoštvo ima zajedničkog. Iako ostaje mnoštveno i iznutra različito, sposobno je djelovati zajednički i tako vladati nad sobom. Utoliko dovodi u pitanje uvriježenu istinu suverenosti. Nije, dakle, političko tijelo s jednim koji zapovijeda i drugima koji slušaju, već *živo tkivo* koje vlada nad sobom. Stoga je mnoštvo jedini društveni subjekt koji je sposoban ostvariti demokraciju, to jest vladavinu svih nad svima, drže Hardt i Negri (104-105).

Suvremeni oblici proizvodnje, koje oni nazivaju biopolitičkom proizvodnjom, nisu ograničeni na ekonomske fenomene, već teže uključiti sve aspekte društvenog

života, uključujući komunikaciju, znanje i afekte. Iz socioekonomske perspektive mnoštvo je zajednički subjekt radne snage, to jest stvarno tkivo postmoderne proizvodnje, ali istodobno i objekt iz kojega kolektivni kapital pokušava stvoriti tijelo svoga globalnog razvitka. Kapital želi pretvoriti mnoštvo u organsko jedinstvo, kao što ga država želi pretvoriti u narod. Međutim, biopolitička proizvodnja mnoštva teži mobilizirati ono što dijeli kao zajedničko i što proizvodi kao zajedničko protiv imperijalne moći globalnog kapitala. U tom smislu, više nema ničega izvanjskoga kapitalu, kao što nema ni izvanjskoga logici biomoći, jer po njihovom tumačenju kapital i biomoć prisno djeluju zajedno (106).

Stoga, po Hardtovu i Negrijevu mišljenju, ni istraživanje o ekonomskim klasama ne bi trebalo krenuti od pukog kataloga empirijskih razlika, već od linije kolektivnog otpora moći. Klasa je zapravo biopolitički pojam koji je istodobno ekonomski i politički, pa naše razumijevanje rada ne može biti ograničeno na najamni rad, već se mora odnositi na ljudske stvaralačke kapacitete u svojoj njihovoj općosti.

Istina je da su se u postmodernom društvenom životu stari identiteti raspali, ali mnoštvo nije naprosto fragmentirano i raspršeno mnogostrukost, tvrde oni. Fragmentacija modernih identiteta ne sprečava singularnosti da djeluju zajednički. Tu ne postoji pojmovno ili stvarno proturječje između singularnosti i zajedničkosti. Pojam mnoštva počiva na tvrdnji da nema političkog prioriteta među oblicima rada. Svi oblici rada danas su društveno produktivni, oni proizvode u zajedništvu i također dijele zajednički potencijal da se odupru dominaciji kapitala. To ne znači reći da industrijski rad ili radnička klasa nisu bitni, već naprosto da oni nisu politički povlašteni u odnosu na druge radne klase unutar mnoštva. Mnoštvo pojmu proletarijata daje njegovu najpuniju definiciju: oni koji rade i proizvode pod vladavinom kapitala (108-110).

Ta hegemonijska figura mnoštva služi kao vrtlog koji postupno transformira druge figure kako bi one poprimile njena svojstva. Hegemonijska figura nije dominantna u kvantitativnom pogledu, nematerijalni rad – uslužni, intelektualni i kognitivni – tvori manjinu globalnog rada i koncentriran je u nekim od dominantnih regija svijeta, ali označava tendenciju u načinu kako zadobiva transformacijsku moć nad drugima. Nematerijalni rad postao je hegemonijski u *kvalitativnom pogledu* jer je tu tendenciju nametnuo drugim oblicima rada i samom društvu. Hegemonija nematerijalnog rada stvara zajedničke odnose i zajedničke društvene oblike daleko izraženije nego što je to ikad bio slučaj (10; 12; 16).

4. Bitak i istina

Bitak je bitno mnoštven, ali kako zamisliti istinu kao mnoštvenu u svom bitku? Ostajući pri mnoštvenome, moderna sofistika odustaje od kategorije istine. Nužno je podastrijeti naučavanje o istini pomirljivo s neumoljivom mnoštvenošću

bitka-kao-takvoga. Istina može biti samo jedinstveni proizvod mnoštva. Sve je u tome da se to mnoštvo izuzme od vladavine jezika. Ono će biti nerazaberivo, ili radije: ono je *već bilo* nerazaberivo, drži Alain Badiou (2001: 87-88).

Zaslugom prevoditelja u tom je pohrvaćenom Badiouovu tekstu mnogostrukost bitka (*multiplicité de l'être*) nazvana njegovom mnoštvenošću, premda bi se ta varijanta mogla kositi s autorovom intencijom. Iako se čini da se s njom posve ne razilazi. Jer ne radi se o fenomenološkom, već o ontološkom aspektu postojanja *mnogih* kao *mnogih*.

Središnja je kategorija ovdje za Badioua ona *generičke* mnoštvenosti, odnosno mnogostrukosti (*multiplicité générique*). Ona omogućuje uspostavljanje ontologije čistoga mnoštva (*le multiple pur*); ona je okosnica prostora misli u kojoj se po Badiouu mogu okupiti, i smjestiti kao komposibilni, četiri uvjeta filozofije: poem, matem, politička invencija i ljubav. U njihovu suvremenom stanju, u situacijama mnoštvenosti, to zapravo neće biti ništa drugo do način *zbijske* proizvodnje, predstavljajući istinu tih situacija (88-89).

To presjecište-mnogostrukog (*intersection-multiple*) sređene postojanosti neke situacije i događajne neizvjesnosti koja ga nadopunjuje upravo i jest mjesto istine situacije. Budući da je mnoštvo ono kojemu je svekoliki bitak čisto mnoštvo (odnosno čisto mnogostrukog, *le multiple pur*), kako misliti bitak onoga što čini istinu takvog mnoštva, takvog mnogostrukog? – u tome je za Badioua cijelo pitanje.

Želimo li istim zamahom tvrditi da je vladavina mnogostrukog, ili kako prevodi naš prevoditelj, mnoštva, bezgranična, kad je riječ o bitku, i da postoji istina, ta istina mora po Badiouu zadovoljiti tri kriterija:

- budući da treba biti istina *mnoštva*, i to bez poziva na transcendentnost Jednog, istina mora biti proizvod *immanentan* tome mnoštvu...
- budući da je bitak mnoštven (mnogostruk), i da istine *treba biti*, istina će biti mnoštvo, dakle dio-mnoštvo situacije koje je ona istina; a istina je beskonačni rezultat slučajnog nadopunjavanja; svaka je istina post-događajna; i, posebice, nema “strukturne” ili objektivne istine...
- istina je minimalna stalnost (dio, imanentnost bez pojma) koja u situaciji razotkriva nestalnost koja čini njezin bitak (90-91).

U tom smislu značajno je zaključiti, kaže Badiou, da je subjekt dovršeni trenutak generičke procedure, da postoji samo u sklopu poretka jednog od četiriju tipova generičnosti, a svaki je sadržaj umjetnički, znanstveni, politički ili ljubavni. Utoliko postoji opstojnost, ili pojedinačnost, ali ne i subjekt (93).

U jednom spisu Negri (2004) uznastojao je doći što bliže ontološkoj definiciji mnoštva. Ustvrdio je da je mnoštvo ime jedne imanencije, da je to klasni pojam i pojam moći. Narod konstituira društveno tijelo, ali mnoštvo ne, jer je mnoštvo me-

so života. Korjenita modifikacija načina proizvodnje do koje je došlo putem hegemonije nematerijalne radne snage i suradnjom živog rada zbiljska je ontološka, proizvodna i biopolitička revolucija. Ona je okrenula naglavce sve parametre “dobrog vladanja” i razorila modernu ideju zajednice koja bi funkcionirala za kapitalističku akumulaciju, kako su to kapitalisti željeli od početka.

5. Zajedničko

Biopolitička proizvodnja je pitanje ontologije utoliko što ona stalno stvara novi društveni bitak, novu ljudsku prirodu. Uvjeti produkcije i reprodukcije društvenog života mnoštva razvijaju se stalnim susretanjima, komunikacijom i ulančavanjima tijela. Zajedničko se javlja na oba kraja biopolitičke proizvodnje: ono je i konačni proizvod i uvjet za proizvodnju. Zajedničko je i prirodno i umjetno – ono je naša prva, druga, treća i n-ta narav, zaključuju Hardt i Negri (2009: 328).

Ne postoji, dakle, singularnost koja sama nije uspostavljena u mediju zajedničkog. Mnoštvo je raspršen skup singularnosti koje proizvode zajednički život. Ono je svojevršno društveno tkivo koje se organizira u novo društveno tijelo. To je ono što određuje biopolitiku i biopolitičku proizvodnju koja mobilizira društveni život u cjelini.

Odnos zajedničkog prema mnoštvu, koji se činio paradoksalnim s ontološkog gledišta utoliko što je zajedničko istodobno preduvjet i rezultat proizvodnje mnoštva, sada se u društvenim okvirima, pogotovo u okvirima rada, čini posve neproblematičnim. Proizvodnja mnoštva lansira zajedničko u sve širu, otvorenu spiralu, te ni na koji način ne negira singularnost subjektiviteta koji konstituiraju mnoštvo. Društveni rad mnoštva izravno vodi tvrdnji o mnoštvu kao konstitutivnoj moći (328-329).

Definicija demokracije mnoštva i njene konstitutivne moći iziskuje i političko stajalište koje je u danom vremenu i prostoru sposobno povezati zajedničku moć mnoštva i njegovu sposobnost odlučivanja. Konstitutivna moć, kako je razumiju Hardt i Negri, jest odluka koja nastaje iz ontološkog i društvenog procesa produktivnog rada, pa i institucionalni oblik koji razvija zajednički sadržaj. Možda je začuđujuće, ali u tim svojim teorijskim postavkama oni aktualiziraju pojam ljubavi kao politički pojam, tvrdeći da je upravo to ono što nam je potrebno da shvatimo konstitutivnu moć mnoštva. Moramo vratiti javnu i političku koncepciju ljubavi koja je bila uobičajena u predmodernim tradicijama. Kršćanstvo i židovstvo ljubav su poimali kao politički čin koji gradi mnoštvo. Tu nema ničeg metafizičkog. I ljubav Boga prema čovječanstvu i ljubav čovječanstva prema Bogu izražene su i utjelovljene u zajedničkom materijalnom političkom projektu mnoštva. Stoga valja vratiti taj materijalni i politički smisao ljubavi, ljubavi koja je snažna poput smrti. To u isti mah znači da taj politički projekt mnoštva mora naći način da se suoči s

uvjetima naše suvremene zbilje, u svijetu u kojem globalni poredak temelji i legitimira svoju moć na ratu, degradirajući i suspendirajući sve demokratske mehanizme (330-331).

I u predgovoru svojoj najnovijoj zajedničkoj knjizi, koju su nazvali *Commonwealth*, Hardt i Negri priznaju da s nadočnjacima vladajućih ideologija veoma teško možemo vidjeti to zajedničko, iako je ono posvuda oko nas. Politike neoliberalnih vlada posljednjih su desetljeća išle za tim da zajedničko što više privatiziraju, pretvarajući kulturne proizvode – informacije, ideje, čak i vrste životinja i biljaka – u privatno vlasništvo. Zalažemo se, kažu autori, zajedno s mnogim drugima, da se toj privatizaciji odupremo.

No pitamo se mi koliko je mnogo tih mnogih, tko su i što su oni, gdje su, kako su i za što se bore – to bi bilo veoma teško pobliže znati, baš kao što ne znamo ni njihovo pravo klasno ime.

LITERATURA

- Badiou, Alain, 2001: *Manifest za filozofiju*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Badiou, Alain, 1989: *Manifeste pour la philosophie*, Éditions du Seuil, Paris.
- Diefenbach, Katja, 2002: *New Angels. On the Happiness of Being Communist: Multitude in Empire* http://www.republicart.net/disc/mundial/diefenbach01_en.htm
- Gunjević, Boris, 2009: Vrlina imperija između kapitala i terora, *Filozofska istraživanja*, sv. 1.
- Hardt, Michael i Negri, Antonio, 2009: *Mnoštvo – Rat i demokracija u doba Imperija*, Multimedijalni institut, Zagreb.
- Hardt, Michael i Negri, Antonio, 2009a: *Commonwealth*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Negri, Antonio, 2004: Approximations: Towards an Ontological Definition of the Multitude (prev. Arriane Bove), *Multitudes*, 9: 36-48.
- Virno, Paolo, 2004: *Gramatika mnoštva – Prilog analizi suvremenih formi života*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.